

טוב וסלח: על היכולת לסלוח ולמחול

הרב יוסי חזן

- א. פתיחה
- ב. גדר המצווה
- ג. הקושי המיוחד
- ד. המחשבות והדעות המולידות סליחה פיוס ואהבה
- ה. תחום האיסור
- ו. זמן האיסור
- ז. התועלת שבלא תיקום ולא תיטור
- ח. טבעיות ועצמיות הסליחה בישראל
- ט. סיום

א. פתיחה

כתוב בתורתנו:¹

לֹא תִקֵּם וְלֹא תִטֹּר אֶת בְּנֵי עַמְּךָ.

בקריאה ראשונה של הפסוק הזה, נראה שהוא איננו מדבר עלינו. נדמה שהכתוב מדבר על נקמה גדולה, ולאיסור הזה אין קשר אלינו, שהרי אנחנו איננו נוקמים ואיננו נוטרים, בוודאי לא בעוצמה העולה מן הפסוק. אך כשמבינים בדיוק את גדר המצווה של לא תיקום, ועוד יותר - של לא תיטור, מתברר כי האיסור מתייחס אלינו, וכי אנחנו נכשלים בכך הרבה מאוד בחיינו בלי לשים לב ובלי להיות מודעים לכך כלל. לכן חשוב מאוד להבין במדויק את גדרי המצווה כדי שלא ניכשל בה.

1 ויקרא יט, יח.

נלמד במאמר זה מה הן המחשבות וההנהגות שיעזרו לנו להיות מסוגלים לא לנקום, ועוד יותר - לא לנטור. זה לא פשוט, אך אפשרי ומחויב.

אחד הדברים המרכזיים שנבין במאמר זה הוא שהניסיונות בתחום הם הזדמנות מיוחדת להגביה את המבט וליישר את הלב, להתרומם לשיאים חדשים ולסגל איכויות מיוחדות שיצבעו את חיינו בצבעים של אחדות ואהבה.

אדם שמצליח לגדול מהניסיונות הללו, נושם אוויר פסגות והולך בדרכי ה' שהוא ארך אפיים ורב חסד. חברה שבה לא נוקמים ולא נוטרים משוחררת מהתחשבנויות ומלאה אהבה ושמחה.

יהי רצון שנהיה אנחנו יחד עם כל עם ישראל מלאים שלום, סליחה והטבה, אמן.

ב. גדר המצווה

1. גדר הנקימה

מהי נקימה ומהי נטירה? הרמב"ם² מסביר על פי הגמרא ביומא:³

כיצד היא הנקימה?

אמר לו חברו: השאילני קרדומך אמר לו: איני משאילך.

למחר נצרך לשאול ממנו, אמר לו חברו: השאילני קרדומך.

אמר לו: איני משאילך כדרך שלא השאלתני כששאלתי ממך, הרי זה נוקם.

ומוסיף הרמב"ם שם איך יש לנהוג:

אלא כשיבוא לו לשאול, ייתן בלב שלם ולא יגמול לו כאשר גמלו. וכן כל כיוצא באלו.

2 הלכות דעות פרק ז הלכה ז.

3 יומא כב ע"ב - כג ע"א.

וכן בספר החינוך⁴ מפורט יותר:

כגון ישראל שהרע או ציער לחברו באחד מכל הדברים, ונוהג רוב בני אדם שבעולם הוא שלא יסורו מלחפש אחרי מי שהרע להן עד שיגמלוהו כמעשהו הרע או יכאיבוהו כמו שהכאיבם. ומזה העניין מנענו השם ברוך הוא באומרו לא תיקום.

נסכם בלשוננו: כל פגיעה או הימנעות מהטבה לזולת שמקורה בפגיעה בך או בחוסר הטבה של הזולת לך, הרי היא נקימה והיא לאו דאורייתא (בהמשך יובאו הפרטים).

2. גדר הנטירה

אומר הרמב"ם⁵:

כיצד היא הנטירה?

ראובן שאמר לשמעון: השכר לי בית זה או השאילני שור זה, ולא רצה שמעון.

לימים בא שמעון לראובן לשאול ממנו או לשכור ממנו, ואמר לו ראובן: הא לך, הריני משאילך ואיני כמותך, לא אשלם לך כמעשיך. העושה כזה עובר בלא תיטור.

גם כאן הרמב"ם מפרט מה צריך להיות היחס הנכון:

אלא ימחה הדבר בליבו ולא יטרנו, שכל זמן שהוא נוטר את הדבר וזוכרו, שמא יבוא לנקום. לפיכך הקפידה התורה על הנטירה, עד שימחה העוון מליבו ולא יזכרנו כלל.

4 ספר החינוך, מצווה רמא.

5 שם הלכה ח.

ונסכם במילים שלנו: אם אדם זוכר בליבו, דהיינו מקפיד ושונא באיזו שהיא מידה את מי שפגע בו, הרי זה עובר על לאו דאורייתא של לא תיטור. אלא צריך שלא זכרנו כלל, והיחס שלו למי שפגע בו יהיה כאילו אותו אירוע לא התרחש כלל.

3. הדיבור בלא תיקום ולא תיטור

מלשון הרמב"ם והגמרא נראה שעובר על לא תיקום רק אם אומר לו בפירוש את הסיבה לנקמה, וכן בנטירה אומר לו שהוא אינו נוהג כמותו. אך באמת נראה שדעת רוב רבותינו היא שאין לדיבור תפקיד מרכזי והכול תלוי רק בלב.

אומר רבינו יונה בשערי תשובה:⁶

ואין העונש בזה על הדיבור אלא על נטירת הלב.

וכן משמע מלשון הרמב"ם לעיל:

אלא ימחה הדבר מליבו.

וכן פסק החפץ חיים באהבת חסד:⁷

מוכח מכל הראשונים דאיסור הנקימה הוא אפילו אם לא השיב לו "איני משאילך", אלא משידע בנפשו שמטעם זה הוא מונע מלהטיב עימו, עובר בלאו זה. וכן לעניין נטירה אין האיסור בזה דווקא על הדיבור אלא על נטירת הלב. אלא צריך שימחה הדבר מליבו.

אך לעומתם יש מי שפוסק שבנטירה אין עוברים על עצם הנטירה בלב אלא רק על הדיבור. כך כותב הרב קוק במצוות ראייה:⁸

ונראה דנטירה אינה כי אם בגוונא דאמרינן בגמרא, שבשעה שעושה לו טובה אומר בפניו איני כמותך, אבל בלב לבדו לא מצאנו איסור.

ומסביר הרב מדוע הוא אומר כך:

6 שער ג, מאמר לח.

7 חלק א, פרק רביעי, ה.

8 מצות ראייה, הערות לספר חפץ חיים שבסוף חלק אור החיים, עמ' צז-צח.

אלא שהתורה אסרה מעשים (וכנראה הדיבור הוא לענייננו סוג של מעשה), כדי שלא יבוא על ידי זה בלב. אבל בלב לבד אי אפשר לאסור מפני יצר האדם שהוא רע מנעוריו.

הרב קוק יוצא מנקודת הנחה שאי אפשר לצוות על הלב אלא על הפעולות שמשפיעות על הלב, ובמקרה שלנו זהו הדיבור, ובלב עצמו האדם כנראה כעין אנוס.

ונראה שגם לשיטות האחרות, גדר המצווה בדברים הקשורים ללב הוא לעשות וללמוד כל מה שישפיע על הלב לכוונו ולטהרו. כשאדם לומד את דעות האמת, וכאשר גם המעשים שלו הם על פי דרך האמת, אזי גם הלב נפתח ומתיישר לאהבה ולהסרת שנאה. ואם אין עושים כל מה שאפשר כדי ליישר את הלב, הרי שעוברים על הלאו.

4. המתכנן לנקום

באופן פשוט איסור נקימה הוא רק על הפעולה עצמה. דהיינו, כל פעולה רעה או הימנעות מלהיטיב, כשהמקור הוא רגש הנקמה. אבל תכניות לנקמה או שאיפות נקמה - לכאורה אינן קשורות ללא תיקום. אך מלשון ספר החינוך⁴ משמע שגם אם חושבים או מתכננים בלב נקמה עוברים על לאו זה:

קבע בליבו לשנוא חברו על שהרע לו עד שיגמלהו כרעתו, עובר על לאו זה (של לא תיקום) ורעתו רבה...

עם זאת, לא ראינו בפוסקים אחרים התייחסות כזאת.

5. מהי התגובה הנכונה לפגיעה בנו

אנו מצווים לא לנקום ולא לנטור אלא לסלוח. אך יש להבדיל בין נקימה ונטירה ובין תביעת הדין המותרת. כגון: אם מישהו גנב ממני משהו, מותר לי לתבוע אותו לדין, ואין אני עובר על לא תיקום. כמו כן, מותר ומצווה להוכיח אותו על מה שעשה, הן כדי שלא יעשה שוב את המעשה, הן להיטיבו באחריתו שלא ישוב לכסלה. מיצוי הדין ותוכחה אינם בכלל לא תיקום ולא טיטור.

גם הפסקת הפגיעה מותרת מיד (יבואר בהמשך), ואף נקיטת אמצעים שעניינם לוודא שלא תהיה פגיעה חוזרת שוב, כשזו כוונתו.

ג. הקושי המיוחד

באיסורים אלה של לא תיקום ולא תיטור, הקושי רב, כי היצר מתאמץ מאוד לנקום ולנטור. כך כותב הרמח"ל במסילת ישרים:⁹

השנאה והנקימה קשה מאוד לשימלט ממנה לב הותל אשר לבני האדם. כי האדם מרגיש מאוד את עלבונותיו ומצטער צער גדול, והנקמה לו מתוקה מדבש, כי היא מנוחתו לבדה. על כן לכשיהיה בכוחו לעזוב מה שטבעו מכריח אותו, ויעבור על מידותיו, ולא ישנא מי שהעיר בו השנאה, ולא יקום ממנו בהזדמן לו שיוכל להנקם, ולא יטור לו, אלא את הכל ישכח ויסיר מלבו כאלו לא היה - חזק ואמיץ הוא. והוא קל רק למלאכי השרת שאין ביניהם המידות הללו, לא אל שוכני בתי חומר אשר בעפר יסודם.

ומסיים שם הרמח"ל:

אמנם גזרת מלך היא. והמקראות גלויים באר היטב אינם צריכים פירוש: לא תשנא את אחיך בלבבך, לא תיקום ולא תיטור את בני עמך.

אחר כך מתאר הרמח"ל את פיתוי היצר איך בכל זאת לנקום קצת ולנטור קצת, וזה לשונו:

ולפי שהיצר הולך ומרתיח את הלב, מבקש תמיד להניח לפחות איזה רושם או איזה זיכרון מן הדבר. ואם לא יוכל להשאיר זיכרון גדול, ישתדל להשאיר זיכרון מועט. יאמר דרך משל לאדם: אם תרצה ליתן לאיש הזה, אשר לא רצה הוא לתת לך כשנצרכת, לפחות לא תתנהו בסבר פנים יפות! או אם אינך רוצה להרע לו לפחות לא תיטיב לו טובה גדולה, ולא תסייעוהו סיוע גדול. או אם תרצה לסייעו הרבה, לפחות לא תעשהו בפניו

או לא תשוב להתחבר עמו ולהיות לו לְרַע... ואם גם להתחבר עמו תרצה, אך לא תראה לו כל כך חיבה גדולה כבראשונה. וכן כל כיוצא בזה ממיני החריצות שביצר...

והוא מסכם:

על כן באה התורה וכללה כלל שהכל נכלל בו: "ואהבת לרעך כמוך" - **כמוך** בלי שום הפרש, **כמוך** בלי חילוקים, בלי תחבולות ומזימות - **כמוך** ממש.

הרמח"ל מדגיש את הקושי בקיום לאו זה. ולכן מתעוררת תמיהה גדולה: כיצד אפשר לסלוח ולהתפייס, למרות מה שנעשה לנו, ולדבוק בציווי "ואהבת" חרף האתגר הגדול? על כך בסעיף הבא.

ד. המחשבות והדעות המולידות סליחה פיוס ואהבה

1. מידות לפי הדעות

ידוע שהלב הוא תוצר של המחשבות והדעות. המידות שהאדם נוהג לפיהן, הן תוצאה של המחשבות וההבנות שאימץ בשנות חייו. למשל: מי שחושב שכסף חשוב - אוהב כסף. מי שיודע שלימוד תורה חשוב ומרומם - אוהב תורה ומשקיע בה. ובלשון התניא:¹⁰

המדות הן תולדות (של) חכמה בינה ודעת.

וכן אומר הראי"ה במוסר אביך:¹¹

ומה שיחסר מהדעת, כפל כפליים בערכו יחסר מהמידות, כיוון שהוא (הדעת) שורש להן ונושאן.

10 תניא, חלק א, פרק ג.

11 מוסר אביך א, א.

ולכן, גם במידה הזאת של פיוס, סליחה ואהבה (הפך מנקמה ונטירה) צריך להתאמץ לרכוש את הדעות האמיתיות, שמהן ייוולד הלב האוהב והסולח.

בכלל ראוי לציין שכל המידות הטובות נובעות מידיעת האמת, וכל המידות הרעות נובעות מדעות שהן שקר. לכן, עיקר עבודתנו כשאנו רוצים לרכוש מידה חדשה, לב חדש, צריך להיות בבירור דעות השקר שעל פיהן נבנה לב טועה, ובבירור דעות האמת שמהן ועל ידן נוליד לב פנימי, טוב וטהור.

כל דרכי קניית המידות בספר מסילת ישרים בנויות על התבוננות וקניית דעת, שהתוצר שלהן הוא מידה אחת מסוימת.

כעת ננסה לשים לב לשישה כיווני מחשבות ודעות, שכאשר נפנים אותם - יקל עלינו למחול ולסלוח.

2. על מה אתה נוקם

הרמב"ם בהלכות דעות² מנמק את סיבת הסליחה ואי הנקמה כך:

ראוי לו לאדם להיות מעביר על מידותיו על כל דברי העולם. (והסיבה) שהכל אצל המבינים דברי הבל והבאי ואינם כדאי לנקום עליהם.

ובלשוננו: הסיבה שאנו נפגעים כל כך מפגיעה כלכלית בנו, או מפגיעה בכבודנו, היא שאנו מחשיבים את העולם הזה כתכלית וכמטרה מרכזית, והוא עיקר חיינו. ולכן, היות שהישגי העולם הזה הם העיקר בחיינו, אם מישהו פוגע בנו, זה בלתי נסלח, ומעורר בנו את רגשי השנאה והנטירה.

אך למען האמת, לא כך הם הדברים על פי התורה. ענייני העולם הזה חשובים, אבל הם רק אמצעי. אמצעי חשוב - אך לא המטרה. הם אינם הנצח, הם אינם האלוקיות. לו היינו מכוונים למטרות האמיתיות, הרוחניות והנצחיות, היינו לוקחים את הדברים בפרופורציה. הרמב"ם מעביר לנו מסר: הפגיעה בנו היא רק בתחום הגשמי בעולם הזה.

כיוון שאנו איננו חיים כך, זה נראה מוזר וקשה. אך זו הזדמנות לרומם את חיינו לגובה אחר ולאמת אחרת. דווקא כשיתעורר רגש הנקמה שמקורו בטעות, אמנם טעות שמנחה את חיינו, דווקא אז זו הזדמנות לשאוף לאורח חיים אמיתי יותר

וטהור יותר, שבו הניסיון לוקח אותנו לחיים שבהם הקודש והמוסר האלוקי הם עיקר.

3. אל תשכח שהכול מה'

כותב הפלא יועץ:¹²

כאשר ייתן החי אל ליבו, ויאמין באמונה שלמה, כי מפי עליון תצא הרעות והטוב הבאות על האדם, בין בידי שמים בין בידי אדם, אפילו כדי שווה פרוטה, ואין שום אדם יכול להרע או להיטיב אפילו כדי שווה פרוטה, או לכבדו או לזלזל בכבודו וכדומה בלתי גזרת שדי, ואין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן גוזרין עליו מלמעלה והרבה שלוחים למקום... נמצא שכל העושה עמו טובה או רעה, בין בגופו, בין בממונו, בין בכבודו, שליחותא דרחמנא קעבד. וכאשר יהיה קבוע זה בלבו באמונה שלמה, לבבו יבין שאין להאשים את חברו. וכמאמר דוד מלך ישראל שאמר "ה' אמר לו קלל" והוא כגרזן ביד החוצב בו...

כלומר, הפלא יועץ מזכיר לנו שכל מה שקורה לנו הוא מה'. האדם שפגע בנו הוא שליחו של ה', גם אם הוא הרע לנו. וכשזו המחשבה שלנו, איננו כועסים על האדם ואיננו שונאים אותו, אלא מבינים שזו ההזדמנות לפגוש את ה' ואת טובו ולהתקרב אל ה'. אנחנו זוכים להכיר בכך שיד ה' כאן, והכול לטובה, והכול ניסיון, והכול מה', והכול מדויק ביני לבין ה'.

ואם תשאל, וכי לא הייתה לאדם שפגע בי בחירה חופשית?

ודאי שהייתה לו, אך ה' השתמש בבחירת האדם לעשות רע, כדי שאני איפגע. לדוגמה: גנב יצא לגנוב מבחירה חופשית, אך העובדה שהוא גנב דווקא את הרכב שלי היא מאת ה'.

המבין זאת איננו מתעסק עם הפוגעים, כמו שהוא איננו כועס על חיידיקים או על מזג האוויר, ביודעו כי הכול מה'.

12 פלא יועץ, נקימה ונטירה. וכן בספר החינוך, מצווה רמא.

יתרה מזאת, כשם שאיש אינו כועס ושונא את המקל שממנו הוא נפגע, וכל לבו נתון לאוחז במקל, כך האדם צריך לדעת שה' הוא האחראי למתרחש, אל אמונה ואין עוול, טוב לכול, ורחמיו על כל מעשיו. ואז לבו סר מהעיסוק בפוגע.

מעניינת מאוד היא הדוגמה שהביאו הפלא יועץ וספר החינוך בעניין התנהגותו של דוד. דוד יצא מירושלים בבושת פנים כשחצי עם ישראל מורד בו במרד אבשלום. הלב בוודאי היה גועש ורועש. והנה מגיע שמעי בן גרא:

יֵצֵא יְצֹא וּמְקַלְל, וְיִסְקַל בְּאֲבָנִים אֶת דָּוִד וְאֶת כָּל עַבְדֵי הַמֶּלֶךְ דָּוִד.¹³

הוא מכנה את דוד איש הדמים ומאשים אותו ברצח של משפחת שאול. אבישי בן צרויה, מגיבורי דוד, מבקש אישור לנקום ולהעניש את שמעי, אך דוד אומר לו:

כֹּה יִקְלַל כִּי ה' אָמַר לוֹ קִלְל אֶת דָּוִד וּמִי יֹאמֵר מִדְּוֹעַ עֲשִׂיתָהּ כֵּן.¹⁴

דוד אינו רואה לנגד עיניו את שמעי, וגם לא את אבשלום, אלא היה כולו נוכח ה'. ומבחינתו כל האירוע הקשה הזה הוא מה', אם כניסיון אם כעונש.

זאת ועוד, הואיל וברור לדוד שה' הוא העומד מאחורי הסיטואציה, הוא מגיב נכון ורק כרצון ה', לכן הוא סובל את העלבון מתוך תקווה -

אוֹלֵי יִרְאֶה ה' בְּעֵינָי וְהָשִׁיב ה' לִי טוֹבָה תַּחַת קִלְלָתוֹ הַיּוֹם הַזֶּה.¹⁵

4. לימוד זכות

ידוע שיש מצוות עשה דאורייתא של לימוד זכות - "בְּצִדְקָה תִּשְׁפֹּט עַמִּיתְךָ",¹⁶ ואם אדם מעמיק ומתאמץ ללמד זכות על מי שפגע בו, ודאי שיכעס עליו פחות וישנא אותו פחות, וממילא לא ינקום בו.

מצוות לימוד זכות כוללת שני ענפים מרכזיים:

13 שמואל ב טז, ה-ו.

14 שם י.

15 שם יב.

16 ויקרא יט, טו. וראה רמב"ם, ספר המצוות, מצווה קעז.

א. יכול להיות שלא היה כאן מעשה רע כלל.

ב. גם אם היה מעשה רע, ייתכן שהנסיבות והרקע, היצר הרע וההרגלים, החינוך והלחץ, ופרטים דומים - הם הדברים שגרמו לאותו אדם לפגוע בי.

אין זה אומר שזה בסדר, אך זה אומר שלא צריך להיות לי כעס עליו. לכן, לא אתעסק בנקמה בו או בנטירה לו על אשר עשה. אחד הדברים שעוזר ללמד זכות הוא לשים את עצמך במקום הפוגע, ואז לגלות שהיית נוהג בדיוק כמותו. ומי שדן לכף זכות - המקום ידונו לכף זכות.

מובא בשם נפש החיים:17

אם יהיה לאיש שונאים, אם יפעל אצל עצמו שהם צדיקים בזה... תיכף כשידרוש זכותם, ויפעל אצל עצמו שהדין עמהם, מיד יתהפכו לאוהבים.

5. אתה נוקם בעצמך

אחת ההבנות המרכזיות והחשובות היא תודעת היותנו אחד ממש. עם ישראל הוא ישות אחת. בפנימיותנו שוכנת נשמה אחת, וכל היהודים הם כמו איברים ותאים בגוף של הנפש האחת - כנסת ישראל. אם זוכרים את זה, קל הרבה יותר שלא לנקום, שהרי איש אינו נוקם בעצמו.

בירושלמי¹⁸ מובא (בתרגום חופשי):

כתיב "לא תיקום ולא תיטור את בני עמך". איך מתקיימת המצווה? היה חותך בשר וחתך בסכיניו את ידו בטעות. תחזור היד המוכה ותחתוך את ידו?

מדוע באמת לא נוקמת יד ימין ביד שמאל? אפילו השאלה מגוחכת, כי אנו חיים את היותנו אחד. ברור לנו שהאני שלי נפגע בטעות על ידי, ואין טעות גדולה מלהכאיב לאני הזה שוב. כך עם ישראל, אם אחד טעה ופגע בחברו, עצם זה שהוא פגע, זה כבר אמור לכאוב לי כי הוא אני. ואם כן איך אוסיף ואכאיב ואפגע עוד

17 עץ החיים, פא.

18 ירושלמי, נדרים ט, ד. ועיין גם שמירת הלשון, שער התבונה, פרק ו.

בעצמי? הניסיונות שלנו בתחום של נקמה ונטירה הם הזדמנות לעלות למרומי התודעה החשובה הזאת, שהרב קוק תולה בה את עיקר התפתחות הגאולה¹⁹ - תודעת היותנו אחד ממש, והפניית הלב ותקוותיו לצמיחת האחד הזה: עם ישראל.

ההכרה הפנימית שהננו שריגים מעץ החיים רב דליות ושגיא פרי, שכל מה שאנו יותר מעורים בגופו של אילן הננו חיים את החיים היותר שלמים ורעננים, בהווה ובנצח, היא תביא את תחיית האומה למגמתה, היא ואך היא תקיץ את הקץ, שאליו אנו עורגים, ותיתן לנו חוסן ישועות.

6. בריאות האהבה וארס השנאה

יש לדעת שהנקמה, הנטירה והשנאה הן סם המוות לנשמה. המצוות הן תנועת חיי הנשמה, תנועת הדבקות באל חי ותנועת הנצח. לעומת זאת, העבירות אוטמות את אור הנשמה וחוסמות את דרכה ואת דבקותה בה'.

כך הציוויים על הרגשות, כמו "ואהבת את ה' א-לוהיך", "ואהבת לרעך כמוך", הם תנועות החיים הטבעיות והפנימיות, ובהם אנו דבקים בא-ל חי וקיים. ולהפך - הרגש האסור, כמו "לא תשנא" ו"לא תיטור" הוא רגש אוטם חיים, הפוך מסדר חיי הנשמה והפוך מהחיים. מחקרים מוכיחים שהשנאה, הנקמה והנטירה מזיקות אפילו לבריאות הגוף והנפש. אם נזכור זאת, נוכל להשתחרר מהרגשות הללו.

7. הִיָּה טוֹב לְכוּל

הרמ"ק בספרו תומר דבורה²⁰ משרטט לנו את המידות שבהן מתגלה הקב"ה, ועל פיהן הוא מנהיג את עולמו. בתחילת ספרו הוא מפרט את שלוש עשרה מידות הרחמים של ה', ואיך אנחנו צריכים ללכת בדרכיו.

מה מאפיין מידות אלה? הקב"ה ממשיך להיטיב ולהחיות את האדם ולהתנהג אליו כקרוב חרף כל המעשים הרעים שהאדם עושה, בלי שום נקמה.

מדוע זה כך אצל ה'? מפני שכל הקשר והעניין של ה' בברואיו הוא רק הגדלתם

19 אורות התחיה, פרק כד.

20 תומר דבורה, פרק א.

והפרחתם. הרי ה' ברא את העולם להיטיב, ואותו רצון להיטיב הוא הוא פנימיות כל השגחתו והנהגתו תמיד.

ה' לא נפגע מעולמו ולא צריך את עולמו. הוא רק משפיע וממלא תמיד. הוא איננו עסוק בשאלה מה הוא מקבל מאיתנו ולכן הוא לא נפגע ולא נוקם.

מדוע אנו נוקמים ונוטרים? מפני שעיקר פנימיות היחס שלנו אל זולתנו הוא אנחנו עצמנו וטובתנו. מה אנו מקבלים מהאחרים. ולכן כשהם אינם מטיבים עמנו ופוגעים בנו, אנו נפגעים. אך אם נצליח להעצים את הרצון להיטיב כעיקר יחסנו לזולתנו, הרי שגם כאשר יפגעו בנו, לא נשמור טינה על כך ולא נחפש נקמה.

נחשוב נא על רופא שבא לנתח חולה וכל מטרתו היא לרפא אותו, והחולה צורח עליו ומקלל אותו, האם הוא כבר לא ירצה לרפא אותו, אלא יחפש לנקום בו? ומה אם החולה הוא בנו אהובו?

מספרים על החפץ חיים שפעם אחת נכנס גנב לביתו וברח עם הגניבה. החפץ חיים רץ אחריו וצעק "הפקר", כדי שלא ייחשב לגנב כגניבה. מה מיוחד בסיפור הזה, מה הוא מגלה? החפץ חיים הרי לא התכוון לסיטואציה הזאת. זה היה אירוע פתאומי. ובכל זאת במקום לקלל את הגנב, הוא צעק הפקר. זו הפעולה האינסטינקטיבית שלו.

ומה זה מראה? פעולה אינסטינקטיבית מעידה על הרצון הקבוע, על הרצון התמידי שיצא לפועל, לפני שהשכל נכנס לתמונה. החפץ חיים צעק "הפקר" משום שמלכתחילה רצונו הפנימי הוא להיטיב לכל יהודי ולכלל ישראל. זו ההתנהלות הטבעית שלו, ופנימיות רצונו בכל מחשבותיו ובכל מפגש עם ישראל, ולכן גם בסיטואציה הזאת עם הגנב, הוא מגיב מתוך אהבת ישראל מוחלטת.

וכך מתואר החסיד במסילת ישרים:²¹

ראוי לכל חסיד שיתכוון במעשיו לטובת דורו כולו, לזכות אותם ולהגן עליהם... שאין הקדוש ברוך הוא חפץ באובדן הרשעים, אלא מצווה מוטלת על החסידים להשתדל לזכותם ולכפר עליהם...

מי שזו פנימיות רצונו, לא יהיה עסוק בנקמה ונטירה, אלא בסליחה ובהשפעה ובהטבה תמיד. הגעה למדרגה זו דורשת דרך ארוכה מאוד, אך מצוות לא תיקום והניסיון בתחום מעניקים הזדמנות להתקרב קצת למדרגת החסידים דווקא מתוך הניסיון.

דוגמה נוספת ממשה רבנו בפרשת קורח: משה רבנו מינה את אהרון אחיו לכוהן על פי ה'. והנה קם קורח והאשים אותו שהוא ואחיו אהרון לוקחים לעצמם תפקידים על פי דעתם, ומתחיל להפיץ זאת בכל עם ישראל. אדם רגיל היה מתמלא שנאה ומתכנן נקמה. אך משה רבנו נופל על פניו. ומסביר רש"י²² מדוע הוא נופל על פניו:

שכבר זה בידם סירחון רביעי: חטאו בעגל - ויחל משה, במתאוננים - ויתפלל משה, במרגלים - ויאמר משה אל ה'. במחלוקתו של קורח נתרשלו ידיו. משל לבן מלך שסרח על אביו ופייס עליו אוהבו פעם ושתיים ושלוש. כשסרח (פעם) רביעית נתרשלו ידי האוהב ההוא... אמר עד מתי אטריח על המלך שמא לא יקבל עוד ממני.

התיאור הזה מזעזע. משה רבנו מואשם בהתנשאות ובנטילת שררה, והלב שלו כולו נתון לטובת עם ישראל. זה האינסטינקט שלו?

התשובה: משה אוהב את ישראל תמיד. כל פעולותיו והנהגתו נעשות מתוך אהבה זו. גם באירוע זה הוא לא חיפש נקמה ושנאה, אלא את טובתם של ישראל. ולכן זכה משה לכינוי "הרועה הנאמן".

אנו איננו במדרגתו של משה ורחוקים ממנה מאוד, אך אנו מצוויים לא לנקום ולא לנטור. דמותו של משה והתנהגותו יעזרו לנו בכך. גם דעת ה' הנכונה, כמבואר בתומר דבורה, מסייעת מאוד להתקרב לתכונה זו. מי שמצליח לפתח מידה זו ולהעמיק בחפץ הפנימי הזה, משתחרר מהרבה חשבונות של כבוד, של דאגה לעתיד, של עלבונות, ומצליח להתנהל התנהלות מועילה ושמחה, מלאה רוחניות, אורה וקדושה.

כמו בכל המידות, אין כאן מצב מוחלט של נקמה או ויתור, אנו נמצאים איפה שהוא באמצע. וחובתנו להתאמץ ולהעמיק במבט הזה וברצון הזה לעשות רצוננו כרצון קוננו, הטוב לכול, ורחמיו על כל מעשיו תמיד.

ה. תחום האיסור

1. מחלוקת הראשונים

באילו תחומים חל האיסור לנקום ולנטור?

הגמרא ביומא³ אומרת שכל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש, אינו תלמיד חכם. שואלת הגמרא והרי כתוב "לא תיקום ולא תיטור"?

עונה הגמרא: "ההוא (מה שכתוב שאסור לנקום) בממון הוא דכתיב" - זאת אומרת שאסור לנקום רק בענייני ממון. הגמרא ממשיכה לדון בכך ושואלת אם בצער הגוף (כבוד וצער גופני ממש) אין איסור לנקום? והרי כתוב: "הנעלבים ואינם עולבים שומעים חרפתם ואינם משיבים, עליהם הכתוב אומר 'ואוהביו כצאת השמש בגבורתו'"? משמע שגם כשפוגעים בכבודך יש עניין שלא לנקום, אף על פי שלא מדובר בעניין ממוני! ועונה הגמרא: "דנקיט בליביה" - שזוכר בלב.

נחלקו רבותינו הראשונים אם האיסור חל רק בממון או בכל פגיעה אחרת. כגון צער הגוף כביזיון, פגיעה בכבוד או כאב גופני.

ספר החינוך⁴ סבור שנקמה אסורה בכל דבר, בין ביזיון וצער הגוף בין ממון, ובלשונו:

כגון ישראל שהרע או ציער לחברו באחד מכל הדברים...

הוא נותן דוגמה משמעי בן גרא, שרק ציער את דוד ולא פגע בממונו.

גם ברמב"ם משמע כדעת החינוך, שלא חילק בפירוש בין סוגי הפגיעות, משמע שהבין שאין הבדל ואסור לנקום על כל סוג פגיעה.

לעומת הרמב"ם וספר החינוך, בספר יראים²³ משמע שרק בענייני ממון שייך האיסור:

ומנלן דבממון מדבר הכתוב... ולא דווקא שאילת כלים אלא אפילו שאר ממון.

וכן משמע שנוטה דעתו של הרב קוק,⁷ שרק בממון קיים האיסור לא תיקום ולא תיטור.

נראה ברור שלכולי עלמא רצוי לא לנקום ולא לנטור על שום דבר, אך המחלוקת היא על מה אסור לנקום ממש.

2. הבנת שיטת הרמב"ם וספר החינוך

איך נבין את דברי הרמב"ם וספר החינוך? לכאורה פשט הגמרא ממש נגדם: "ההוא (לא תיקום ולא תיטור) בממון הוא דכתיב". בהסבר דבריהם נחלקו הרב קוק והחפץ חיים. הרב קוק נוטה לומר שאמנם גם הרמב"ם וספר החינוך סבורים שהאיסור הוא רק בממון, אך העלימו זאת. והסיבה:

שכוונתם שלא לפרסם דבר של פרצה, כיוון שעל כל פנים המידה אינה הגונה ומביאה תקלות רבות בעולם.

אפשר אולי להביא ראיה לכך מדברי הרמב"ם בפתיחה:

ראוי לו לאדם להיות מעביר על מידותיו על כל דברי העולם...

רק אחר כך בבואו לפרט דין הנקימה - כיצד היא הנקימה? - הוא מביא את דברי הגמרא בענייני ממון "השאינני מגלך...".

יש כאן חילוק בין המידה שעל פיה ראוי להתנהג, בסבלנות ובסליחה בכל התחומים, לבין הדין שהוא בהתאם לדוגמה שמובאת בגמרא, שהיא רק בממון.

החפץ חיים²⁴ סובר שהרמב"ם וספר החינוך פוסקים שהאיסור הוא בכל התחומים. הוא מסביר את הגמרא לשיטתם אחרת. בהתאם להסברו של החפץ חיים, החילוק של הגמרא בין צערא דגופא לצערא דממונא נדחה לגמרי (על פי הרמב"ם וספר החינוך). וזו לשונו:

ואולי דסברת הרמב"ם והחינוך, דהא דמתיר הגמרא בצערא דגופא נדחה בקושיית והא תניא הנעלבין... והא דקמשני במסקנא דנקט ליה בליביה, לא קאי רק על תלמיד חכם, משום דחרפו בפרהסיא ואיכא ביזיון התורה.

לדעת החפץ חיים ההיתר לנקום בצערא דגופא נדחה לגמרי. ולפיכך, האיסור לא תיקום ולא תיטור חל בכל סוג של פגיעה. דברי הגמרא שתלמיד חכם נוקם ונוטר, מוגבלים לתלמיד חכם בלבד ורק כאשר פגעו בו בפרהסיא, ועצם ההיתר הוא רק בגלל ביזיון התורה. אך סתם אדם אסור בנקמה ובנטירה בכל תחום שהוא.

3. תחום האיסור להלכה

לדעת הרב קוק צריך עיון אם נקמה על צערא דגופא אסורה מדאורייתא, אך בכל אופן אסור מדברי קבלה. לדעת החפץ חיים חובה להחמיר ולא לנקום גם בשאר דברים, כי זו מחלוקת, וספקא דאורייתא לחומרא. ובלשונו:

היוצא מדברינו: אם ציערו צערא דגופא, מחלוקת בין הראשונים אם מותר מן התורה לנקום ממנו, וספיקא דאורייתא לחומרא. אבל אם העוולה שיש לו עליו עבור ענייני ממון לכולי עלמא אסור לנקום ממנו בכל גוונא.

גם מהרמח"ל במסילת ישרים⁸ משמע שיש איסור לנקום בצערא דגופא. וכך הוא אומר: "כי האדם מרגיש מאוד בעלבונותיו ומצטער צער גדול, והנקימה לו מתוקה". הרי שגם בצער גופו יש איסור, אך לא ברור אם מדאורייתא או מדרבנן. אם כי מהלשון "אמנם גזרת מלך היא והמקראות גלויים לא תיקום ולא תיטור" - משמע שזה דאורייתא.

24 חפץ חיים, פתיחה, לאוין ח-ט: ספר באר מים חיים על חפץ חיים.

לסיכום: לדעת כולם אסור לנקום בשום תחום, והמחלוקת היא רק אם האיסור הוא מדאורייתא או מדרבנן.

בדברי רבותינו מתקיים דיון נוסף על אופן הנקימה: האם הנקימה אסורה כאשר אתה פוגע ונוקם בממון חברך, או שהיא אסורה גם בפגיעה אחרת. במאמר זה לא נתייחס לשאלה זו. רק נסכם שהחפץ חיים פסק שכל סוג נקמה אסור. וכן הביא בפתיחה²³ (לאוין) שהמדבר לשון הרע על חברו בגלל מה שפגע בו או לא הטיבו, עובר (מלבד איסור לשון הרע) על לא תיקום ולא תיטור. משמע שנקימה מכל סוג שהוא אסורה, שהרי דיבור לשון הרע כפעולת נקמה אינו ממוני.

ו. זמן האיסור

1. להחזיר מיד - מותר

האם כשמישהו פוגע בי, מכה אותי, מעליב אותי, או פוגע בממוני, האם מותר לי להחזיר מיד או שמא זה אסור משום לא תיקום ולא תיטור?

ספר החינוך²⁵ כותב שלהחזיר מיד בוודאי מותר:

אין במשמע שאם בא ישראל אחד והתחיל והרשיע לצער את חברו בדברים הרעים, שלא יענהו השומע.

הוא מביא לזה שלושה טעמים:

א. "שאי אפשר להיות האדם כאבן שאין לה הופכים".

ב. "ועוד שיהיה בשתיקתו כמודה על החירופין".

ג. "יש ללמוד דבר זה, שמותר לנו לענות לכסיל, מאשר התירה התורה הבא במחירת להקדים ולהורגו. שאין ספק שלא מתחייב האדם לסבול הנזקין מיד חברו, כי יש לו רשות להינצל מידו, וכמו כן מדברי פיהו אשר מלא מרמות ותוך, בכל דבר שהוא יכול להנצל ממנו".

25 ספר החינוך, מצווה שלח.

אף על פי כן, ספר החינוך מביא שיש חסידות ומעלה שלא להחזיר למעליביו:

ואולם יש כת מבני אדם שעולה חסידותם כל כך, שלא ירצו להכניס עצמם בהוראה זו להשיב חורפיהם דבר, פן יגבר עליהם הכעס ויתפשטו בעניין יותר מדי, ועליהם אמרו ז"ל (שבת פח ע"ב) הנעלבין ואינן עולבין, שומעין חרפתם ואינם משיבין, עליהם הכתוב אומר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו.

2. גדר ההיתר

בהלכות חובל בחברו²⁶ דן השולחן ערוך במספר מקרים:

שניים שחבלו זה בזה - כאשר שניהם התחילו את הריב יחד, שניהם אשמים וכל אחד משלם לחברו נזק שלם ומתקזזים. אך אם אחד התחיל והפסיק, ולאחר זמן החזיר לו השני, שניהם משלמים ומתקזזים.

אבל אם התחיל האחד, השני פטור (אם החזיר מיד) שיש לו רשות לשני, לחבול כדי להציל עצמו. הגה: וכן הוא לעניין חירופים וביושים.

ומיהו צריך אומד אם היה יכול להציל עצמו בחבלה מועטת וחבל בו הרבה - חייב.

ערוך השולחן²⁷ מביא דין זה ומציין שיש מחלוקת בין הט"ז לשולחן ערוך לגבי טעם הפטור למי שמחזיר מיד, ובהתאם לטעם נקבעים גם דיני ההיתר.

לפי השולחן ערוך מותר בגלל הטעם השלישי שהובא לעיל - מותר לאדם להחזיר כדי לעצור את המזיק. על פי טעם זה, ההיתר להחזיר הוא רק כאשר המזיק עדיין מזיק ולא אחרי שסיים להזיק. כמו כן צריך אומד בית הדין שהפעולה הייתה בגדר המינימום ההכרחי כדי לגרום לו להפסיק, ואם הזיק יותר מכך - ישלם.

26 שולחן ערוך, חושן משפט, סימן תכא סעיף יג.

27 ערוך השולחן, חושן משפט, סימן תכא סעיף טו.

לפי הט"ז עיקר הטעם הוא שהלב רותח, ואין מצפים מאדם לשלוט על לבו החם כשפוגעים בו, מכים אותו או עולבים בו, בהתאם לטעם הראשון שהובא לעיל. על פי טעם זה יהיה מותר להחזיר גם קצת אחרי שהמזיק הפסיק כבר להזיק, אם הלב עדיין חש בעלבונו. גם אין צורך לאומד מדויק בדבר השיעור המינימלי כדי לגרום למזיק להפסיק, ויהיה פטור גם אם עבר את השיעור הזה, משום שלבו עדיין היה חם.

ז. התועלת שבלא תיקום ולא תיטור

1. התועלת לשלום החברה

הרמב"ם כותב:²

וזו היא הדעה הנכונה שאפשר שיתקיים בה ישוב הארץ, ומשאם ומתנם של בני אדם זה עם זה.

וכן בספר החינוך:⁴

נמצא במצווה תועלת רב להשבית ריב ולהעביר המשטמות מלב בני האדם, ובהיות שלום בין אנשים יעשה השם שלום להם.

בגלל נזקים וטעויות שאנשים עושים זה לזה נוצרים משקעים ומתפתחת שנאה. כך נבנים ריחוק ונקמנות. הרוע הולך ומתגבר, הנזק הוא אין-סופי, ואין מה שיעצור אותו. לעומת זאת, בחברה בעלת יכולת סליחה ומחילה - הרוע נעצר. חברה סולחת - מתרענת תמיד מכוחות אהבה, ומתנערת מאבק השנאה והנקמה.

חשוב לציין שמה שנאסר הוא הנקמה, דהיינו חוסר ההטבה או נזק לפוגע. עם זאת, מותר לתבוע את הפוגע לדין, אם צריך. ואם מתאים הדבר, מצווה להוכיחו על מעשיו ועל פגיעתו.

2. הסולח נסלח

אומרת הגמרא במסכת ראש השנה:²⁸

אמר רבא: כל המעביר על מידותיו מעבירים לו על כל פשעיו שנאמר: "נושא עוון ועובר על פשע". למי (הקב"ה) נושא עוון? למי שעובר על פשע.

הגמרא שם מספרת על רב הונא שהיה גוסס ועמד למות, ורב פפא כבר אמר להכין לו תכריכים, אך הוא חזר לחיות. שאלו אותו: מה ראית בשמים? ותשובתו הייתה שאכן נגזרה עליו מיתה בשמים, אך מאחר שהוא אינו עומד על מידותיו, ציווה הקב"ה שלא ידקדקו אחריו והחזירוהו לחיים. למדנו שמי שסולח ואינו נוקם, גם בשמים סולחים לו ומעבירים על פשעיו ללא עונש.

מדוע? מדוע אם אדם סולח לפוגעים בו, העבירות שעשה אינן נחשבות לו? מה הקשר?

שתי תשובות בדבר. האחת: הקב"ה נתן בידינו את האפשרות לקבוע על פי אילו מידות הוא ינהיג אותנו, והדרך היא לבחור את המידות שבהן אנו הולכים; מי שנוהג בסלחנות נוהגים אתו בסלחנות.

תשובה נוספת: כשאדם עושה מעשים רעים, הוא מגלה עד כמה הוא קרוב לרוע ולאגואיזם ורחוק מהטוב ומרצון ה'. לכן מדקדקים עמו, דהיינו מענישים אותו, כדי לקלף ממנו את הגסות, החומריות והאגואיזם שיצרו בו העבירות. אך כאשר אדם מעביר על מידותיו ונוטה לסלוח לפוגעים בו, הוא מראה שאיננו שם את עצמו ואת נוחיותו במרכז. זו הוכחה שהעבירות אינן דבקות בו ואין רצונו בהן. וכשהוא מעביר על מידותיו, הוא מנתק את השפעת העבירות עליו ועל אישיותו, ולכן גם מוחלים לו.

3. הגבהת החיים

אומר הפלא יועץ:²⁹

ובכל פעם שיפתנו יצרו לעבור על מצוות יוצרו (לנקום ולנטור), יתגבר כארי במחשבות טהורות. כזאת וכזאת יתמיד במחשבות וידחוק את עצמו

וידחה את יצרו. ככה יעשה לכל מצוות התלויות בלב כגון לא תשנא את אחיך בלבבך וכדומה.

פיתוי היצר לנקום ולנטור הוא ניסיון. וכמו כל ניסיון, עניינו להגביה אותנו למקום חדש ולתודעת חיים אמיתית ואצילית יותר.

כל רצון וחשק הנקמה מבוסס על דעות מוטעות, שמנהלות את חיינו מבלי שנבחין. הנקמה היא התפרצות של רגש שקשור לאותן דעות מוטעות המנמיכות את חיינו בלי שליטתנו. אך כשיש יצר נקמה, הן נחשפות ונותנות לנו הזדמנות להמריא, לעשות רצוננו כרצונו יתברך, לדבוק במידותיו, להפנים את האמת ולהעמיקה בלבנו.

על ידי הניסיון, נתרומם לשים לב מה באמת חשוב ועיקר בחיים. נשים לב לעובדה שאנו אחים, ובעצם שייכותנו לעם אחד אנו אחד. נרומם את חיינו ללימוד זכות ולחיים של אהבה וחסד. השפעת הטוב תהיה המניע הפנימי המרכזי שמנהל את ההתנהגות החברתית שלנו. זו בעצם התועלת העיקרית בניסיונות הנקמה והנטירה הבאים עלינו.

אם נבין שבכל פעם שמתעורר החשק לנקום ולנטור אנו עומדים בפני הזדמנות להתעלות - הזדמנות שה' מזמין לנו - נדע לנצל את היצר הזה לקנות דעות נכונות ומידות אמיתיות.

4. על ידי הסבלנות והסליחה נימנע מלשון הרע

החפץ חיים³⁰ אומר שעל ידי התכונה של הסבלנות והמחילה נימנע רבות מלשון הרע, שבדרך כלל מקורו בנקמה ונטירה למי שפגע בנו:

הוי מוחל על עלבונך ויהיה נקל לו על ידי זה מידת שמירת הלשון, דאי לאו הכי יצטרך להתגבר על יצרו תמיד שלא ללכת ולספר לאחרים מה שהיה בינו לבין פלוני... ופעם ינצח את היצר ופעם היצר ינצחנו...

30 שמירת הלשון, שער התבונה, פרק ח.

ח. טבעיות ועצמיות הסליחה בישראל

1. כלפי אומות העולם

הרב קוק³¹ אומר שהתכונה להעביר על פשע היא תכונה עצמית פנימית ישראלית קבועה:

התכונה הטובה להיות עובר על פשע ולעשות טוב גם למציריו - נחלו ישראל לעולם.

התכונה הזאת מושרשת בנו מאוד ולכן היא באה לידי ביטוי גם ביחס שלנו לאומות העולם:

אנו שאנו נרדפים מהם (מאומות העולם), הדפו אותנו מארץ חמדה באכזריות וטחו עלינו תפל עלילות שווא.

אף על פי שהגויים גירשו אותנו באכזריות מארץ ישראל, ובמשך הגלות הם פגעו בנו והטילו עלינו מיסים כבדים מרושעים ומשפילים, העלילו עלינו עלילות דם שלא היו ולא נבראו, עינו אותנו במרתפי האינקוויזיציה והעלו אותנו על המוקד בתואנות שווא ובשקרים - למרות כל זאת:

ובכל זה על מה עינינו נשואות? שיפקח השם יתברך את עיני כל באי עולם ללכת בדרכי ה', לדעת את ה' ולעבדו. ואין עינינו נשואות כלל אל הנקמה. כי מה אנו חותמים בתפילתנו, רק "להפנות אליך כל רשעי ארץ, יכירו וידעו כל יושבי תבל כי לך תכרע כל ברך...".

2. בחיי הפרט ובמיוחד בעת שמבקשים את סליחתו

הרמב"ם בהלכות תשובה³² מדגיש שכשמבקשים מאדם מישראל סליחה, לא יהיה אכזרי ועקשן, אלא יתפייס ויסלח:

לפי שאסור לאדם שיהיה אכזרי ולא יתפייס, אלא יהיה נוח לרצות וקשה

31 עין איה, ברכות, פרק א, עט.

32 רמב"ם, הלכות תשובה פרק ב הלכה י.

לכעוס, ובשעה שמבקש ממנו החוטא למחול, מוחל בלבב שלם ובנפש חפצה. ואפילו הצר לו הרבה וחטא לו הרבה, לא ייקום וייטור.

עד כאן הדרכת הרמב"ם למחול למבקשים את סליחתו, ולא סתם למחול אלא בלב שלם ובנפש חפצה.

יתר על כן, הרמב"ם משתמש בלשון: "אסור לאדם להיות אכזרי ולא יתפייס". זאת אומרת, כשמבקשים ממך סליחה - זה לא רק רצוי וראוי לסלוח, אלא אם אינו מתפייס יש כאן גנות וחסרון וזהו מעשה רע, ולכן נקט הרמב"ם לשון אסור.

דגש נוסף בדברי הרמב"ם הוא: "אפילו הצר לו הרבה וחטא לו הרבה, לא ייקום וייטור". לפעמים כשמבקשים ממישהו לסלוח, נדמה לו שרק אם הפגיעה הייתה קלה או חד-פעמית ראוי לסלוח. וכאן הרמב"ם מדגיש שגם כאשר הפגיעה הייתה קשה ואפילו חוזרת, ראוי לסלוח.

נשים לב לנקודה נוספת שאומר הרמב"ם שם בהלכה זו - זה טבעו ודרכו הנכונה (הטבעית) של עם ישראל:

וזה הוא דרכם של זרע ישראל, וליבם הנכון... וכן הוא אומר על הגבעונים לפי שלא מחלו לישראל, "והגבעונים לא מבני ישראל המה".

זאת אומרת שסלחנות היא הטבע הישראלי, היא התכונה הפנימית שלנו. כשאנו מצליחים לסלוח, הגענו למקום היותר עצמי ופנימי וישר שבתוכנו. הצלחנו לקלף את הרצונות החיצוניים ולחשוף את התנועה העצמית הטבעית הישראלית - הסליחה.

וכן נפסק בשולחן ערוך:³³

החובל בחבירו אע"פ שנתן לו ה' דברים, אינו מתכפר לו עד שיבקש ממנו וימחול לו. ואסור לנחבל להיות אכזרי מלמחול, כי אין זה דרך זרע ישראל - אלא כיון שבקש ממנו החובל ונתחנן לו פעם ראשונה ושניה, וידוע

שהוא שב מחטאו וניחם מרעתו, ימחול לו. וכל הממהר למחול הרי זה משובח ורוח חכמים נוחה הימנו.

ט. סיום

המשימה של הסליחה והפיוס היא אתגר גדול, אך היא טומנת בחובה הזדמנות נפלאה להעמקת החיים והגבתם.

שם המאמר הוא טוב וסלח. זהו כינויו של הקדוש ברוך הוא, כאמור בתהלים:³⁴

כִּי אֲתָה ה' טוֹב וְסֵלַח וְרַב חֶסֶד לְכֹל קְרֹאֶיךָ.

בחרנו דווקא בשם הזה משתי סיבות:

האחת, כדי שנזכור שכאשר אנחנו סולחים ומתפייסים, אנו הולכים בדרכו של ה'.

השנייה, כדי שנזכור שהניסיונות בתחום הסליחה - מטרתם וייעודם לשדרג את חיינו ולהעתיקם לתנועת חיים פנימית, שהיא היותר עצמית לישראל, והיא של היות טוב לכול, בפנימיות כל עשייתנו. מתוך חפץ הטבה זה תהא הסליחה טבעית וקלה יותר.

יהי רצון שנזכה ללכת בדרכי ה' בחיינו הפרטיים ולהיות מלאים סליחה ואהבה, ומתוך כך ה' ימשוך עלינו את אהבתו וחסדו ויגאלנו שנית. ויתקיימו בנו גם שאיפותינו הכלליות הלאומיות "ויקבלו כולם עול מלכותך" במהרה בימינו, אמן.